

Inger Ejsskjær:

Er skånsk i familie med jysk?

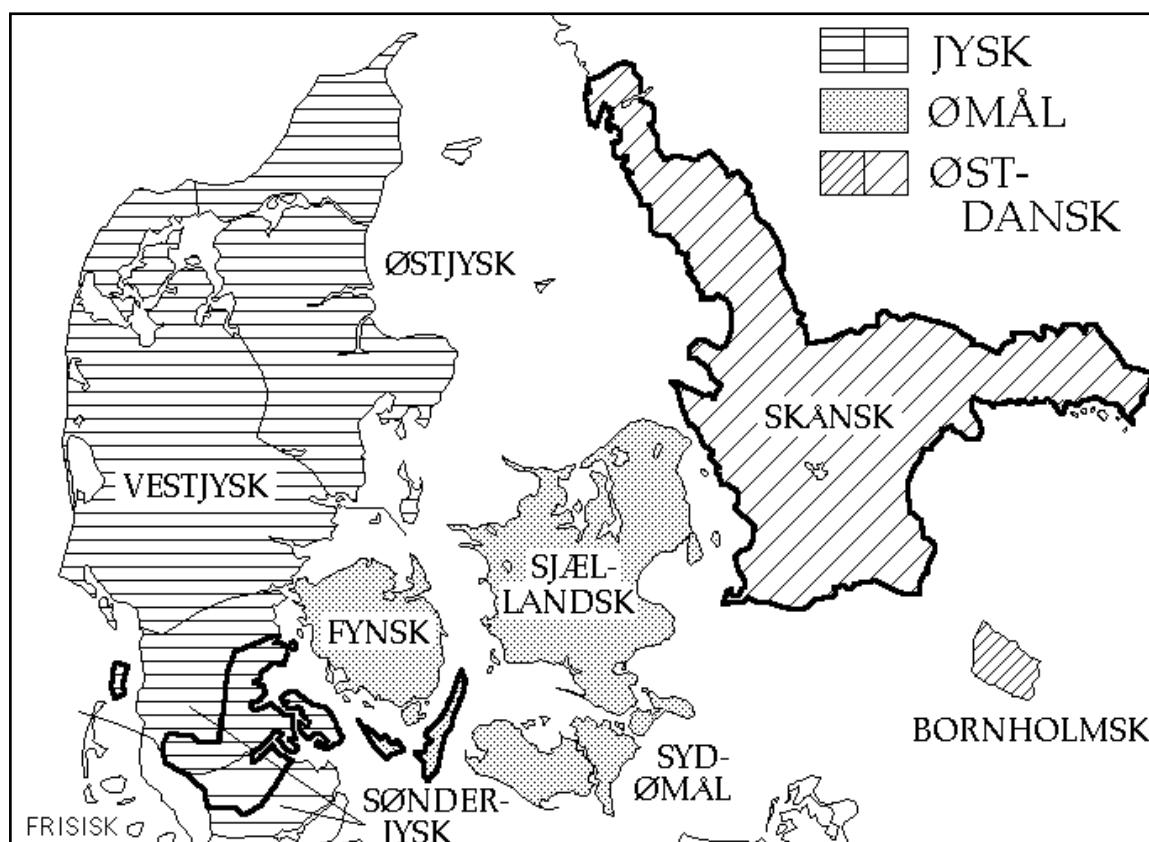
– lidt om fællesgloser i de to dialekter

At der er ligheder mellem sjællandsk og de gamle østdanske dialekter (i Skåne, Halland og Blekinge), det er en kendt sag. Der er også påpeget ligheder mellem disse østdanske dialekter og dialekterne på Møn, Falster og Lolland.¹ Og et østdansk fænomen som tonal accent (ordtone) rækker jo helt over til Sønderjylland. Men bortset herfra er vi vant til at opfatte skånsk og jysk dialekt som meget forskellige yderpunkter i de danske dialekters udvikling.

Ikke desto mindre kan man finde visse glosemæssige overensstemmelser mellem jysk og skånsk, hvor de pågældende ord er ukendte i de mellemliggende sjællandsk-fynske dialekter. Med udgangspunkt i en “skånsk-svensk-dansk” ordliste har jeg nærmere gransket en håndfuld af disse skånsk-jyske fællesord. Jeg måtte i den forbindelse konsultere samlingerne i alle de store skandinaviske dialektordbøger og -ordsamlinger (*Ordbok över Sveriges Dialekter*, *Norsk Målførearkiv*, *Jysk Ordbog* og *Ømålsordbogen*) og skylder tak for omfattende excerpter modtaget især fra dr. Vidar Reinhammar (Uppsala), men også fra førstearkivar Arve Borg (Oslo) og lektor Ove Rasmussen (Århus).

På de følgende sider vil jeg kort præsentere 4 “skånsk-jyske” ord, som i hvert fald en del af Ord & Sags læsere vil nikke genkendende til. Til artiklens udformning har jeg fået stor hjælp af Viggo Sørensen (Århus), der også har bidraget med jysk materiale til ordet *huske* – et ord, som ikke oprindelig indgik i min undersøgelse.

¹ Chr. Lisse: Nogle østdanske træk i de danske sydøsmål. *Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift* (1965) s. 87-100.

De vigtigste danske dialekter, fordelt på hovedgrupperne jysk, øsmål og østdansk. De åbne signaturer viser danskens tilbagegang: de skånske dialekters forsvenskning siden 1658, de sydslesvigskes fortykning gennem 1800-tallet. Dialekterne med fed omramning har tydelig tonal accent (ordtone). Kortet bygger på et tilsvarende s. 19 i *Sprogene i Norden* (1983; red. af Bertil Molde og Allan Karker).

Kronnie

“te Aalt, hwa A søh, saa enten kronnied han, eller hwinnied han, eller rimmed han, aa A faastoed aalti hwa han minnt”, hedder det hos Blicher om hesten Messingjens.² Og denne betydning af *kronnie*, nemlig ‘småvrinske (veltilpas el. efter foder)’ er ganske almindelig i Midtjylland (medens nordjyderne i de fleste sammenhænge foretrækker *rimme*, sønderjyderne *rønne* el. *ronne*).

Men *kronnie* (el. nogle steder *krønne*) er helt samme ord, som i den skånske ordliste skrives *kröna* og der oversættes ‘rømme sig, småhoste’ (jf. med samme betydning bornholmsk *krönna*). Her østpå er det altså folk, der *krön(n)ar*, men en sådan overførsel på mennesker er

² St.St. Blicher: *E Bindstouw* (1842) s. 37.

også belagt på jysk: på Holmsland kan mænd *kronnie* (= ‘småle, med en særegen næselyd’); i Fjends herred nordvest for Viborg kan man spørge: *hå do fåt en tus í æ hals? a tøs do kroniær*³; i Vendsyssel-ordbogen oversættes *krønne* med ‘grine dumt’; og på Djurs kan man til en utålmodig person sige: *de kå ænt nøt, do kroni*.⁴

I de danske ømål er ordet ikke optegnet. Dog kan man sporadisk på Sjælland møde en afledt form *krønske, kronske* (= ‘småvrinske’ mv.), der minder om sydsvensk *krönska, krömska* (= ‘småhoste’ og lign.)

Mulle(brød)

Ældre læsere fra Sønderjylland kan i deres ungdom have hørt om madretten *mulle(-brød)*, dvs. brød kogt eller dyppet i suppefedtet efter kogt skinke, grisehoved mv. I en beretning fra Åbenrå-egnen fortælles der fx om første slagtedag: *Til frokost fik man tit ... tykke brødsriver dyppet i gryden, hvor svinehovedet med tilbehør stod og småkogte og hvor fedtet havde samlet sig i et tykt lag ovenpå; brød dyppet i dette lag blev kaldt “mullebrød”, og de gamle, som endnu kan huske den ret, slutter med ordene: “oh, vo de schmacht”*.⁵

Nøjagtig samme betydning havde *mollje-*, *mållebrö* på skånsk – og i øvrigt langt op i Sverige og Norge (sidstnævnte sted i formen *mylja*). Mange steder i Skåne og Blekinge har denne ret sågar været fast ingrediens ved julemiddagen. I de danske ømål finder man derimod ikke ordet *mulle* brugt om mad.

Der er muligvis kun tale om en særbetydning, når *mulle* betegner ‘fedtdyppet brød’. For ordet har også (i former som *mölja, mörja* mv., men naturligvis uden efterleddet *-brød*) en bredere betydning af ‘blød masse, ælte, rod’, overført tillige: ‘mængde, hob’ – og det spredt i hele Skandinavien. Jeg har andetsteds forfulgt etymologien og betydningsudviklingerne af dette gammelnordiske ord; her vil jeg nøjes med et par jyske eksempler på den bredere brug af ordet: På Holstebro-egnen

³ Oversættelse: Har du fået en tudse i halsen? Jeg synes du “kremter” (rømmer dig sådan)!

⁴ Oversættelse vel nærmest: Det kan ikke nytte, du knurrer!

⁵ *Sønderjydsk Maanedsskrift* (1971) s. 488 – Oversættelse af udbruddet til slut: Oh, hvor det smagte!

er hørt, at *de leq'ær i jæn' muli*⁶, og på Tønder-egnen kan de sige, at *vi ha fanæt æn he'l mulæ fesk*.⁷

Hyrde

For dette ords vedkommende tænker jeg ikke på den ligefremme betydning: fåre- el. kvægvogter (om en voksen *byhyrde* el. et barn med mere begrænsede opgaver). I den betydning er ordet nemlig fællesdansk – samt sydnorsk (i formen *hyrding*) og sydsvensk, medens man længere nordpå bruger ord som *gjætar*, *vaktare* mv.

Nej, det er i en overført og nedsættende betydning af ordet, den skånsk-jyske overensstemmelse viser sig. I den ovennævnte skånske ordliste oversættes *en gammal höre* til en 'original, knark, sær fyr' (og tilsvarende kendes i Mellemsverige *herde* = 'tølper, kanalje, slyngel'). På jysk grund finder man en lignende betydningsudvikling (> 'ubehøvlet fyr, høved, ædedolk') belagt fra Samsø og Sydøstjysk, førstnævnte sted også i sammensætningen *hyrdehoved* ('så'n å 'hjo'æ, how'æ han wa⁸) og i afledningen *hyrdet* ('ubehøvlet, dum, for-slugen').

For øvrigt er en helt anden (og generaliserende!) betydning slået igennem i bornholmsk, hvor *horra* er blevet normalordet for 'dreng'. Er der tale om en 'hyrde-, vogterdreng', må bornholmerne sætte et nyt førsteled på ordet: *vautehorra*.⁹

Huske

Jylland falder i tre skarpt afgrænsede dele, for så vidt angår dialektordet for at 'huske' noget, jf. kortet på s. 11. Nord for en linje Randers–Silkeborg–Holstebro hedder det *huge* (udtalt *håw*· el. lign.); syd for en linje Horsens–Vejle–Varde samt på Djursland og Samsø hedder det *hugse* (udtalt *håw·s* el. lign.); endelig hedder det i et midtjysk område mellem de nævnte linjer *huske* (egl. *hugske*, udtalt *håw·sk* el. lign.).

⁶ Oversættelse: Det hele ligger i én pærevælling.

⁷ Oversættelse: Vi har fanget en hel masse fisk.

⁸ Oversættelse: Sådan et ubehøvlet høved, han var!

⁹ J.C.S. Espersen: *Bornholmsk Ordbog* (1908) s. 135.

De tre ord er forskellige afledninger af det gamle substantiv *hu* (oldnordisk *hugr* = sind, jf. udtryk som *gram i hu*). Med god geografisk logik er det ordet fra Djursland, Samsø og Sydjylland, der også hersker i ødansk: *huwse*, *høwse* mv. – ja selv i bornholmsk *housa*. Mere forbavsende genfinder man det midtjyske ord i skånsk (og sydsvensk) *huska*, *hoska* (nogle steder som sideform til *husa* og lign.). Det er formentlig fra skånsk, at ordet (via københavnsk) er indgået i dansk rigsmål.¹⁰

Og hvad kan man så konkludere?

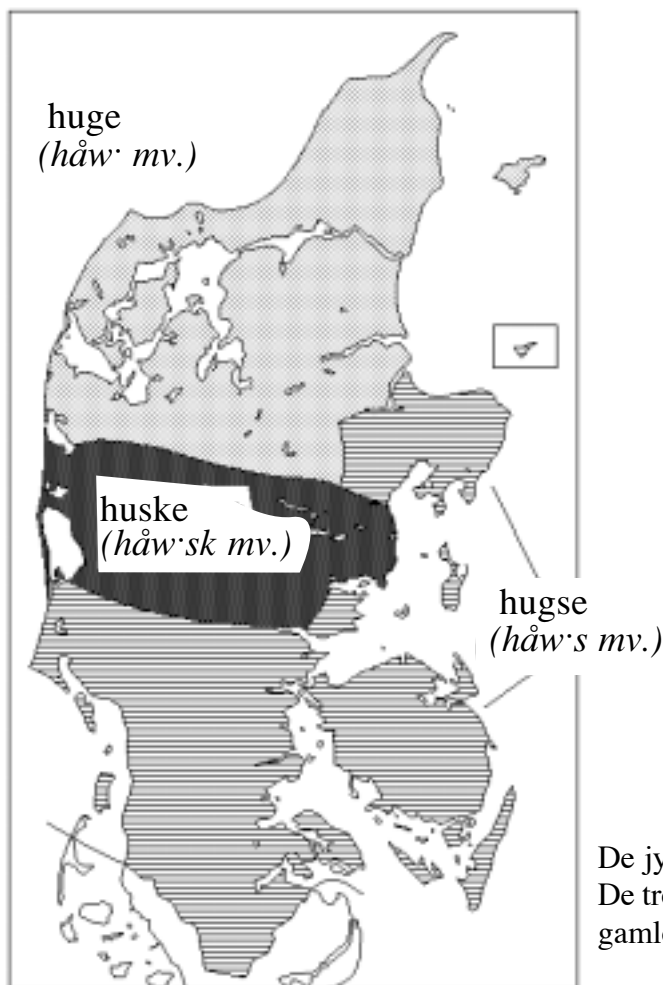
De 4 udvalgte ord – i et par af tilfældene måske rettere: ordformer el. ordbetydninger – er som sagt fælles for jysk og skånsk, hvorimod de savnes i sjællandsk, fynsk mv. Kan man nu tage det til indtægt for en nær sproglig (måske endda: kulturel) forbindelse mellem disse yderområder af det gamle danske sprogområde? Næppe (– lige så lidt som østsønderjysk ordtone og manglende stød skyldes svensk invasion i 700-800-tallet¹¹).

Alene den store forskel på de betragtede ords totale udbredelse (ud over Skåne og Jylland) bør mane til eftertanke: *mulle*(brød) ses optegnet i det meste af Skandinavien, *kronnie* etc. kan snarest betegnes som et Skagerak-Kattegat-ord, *hyrde* (i nedsættende betydning) og *huske* (med -k-) er ud over jysk og skånsk kun afhjemlet i nogle få sydsvenske dialekter. Hvis vi fortsatte med andre af de fælles jysk-skånske ord, ville variationen af udbredelsesområder kun forstærkes.

Efter al sandsynlighed er de “skånsk-jyske ord” ikke andet end en vilkårlig overlevering af bestemte oprindelig fællesskandinaviske ord i netop disse sproglige yderområder, medens de er gået i glemmebogen eller er blevet udkonkurreret i de mellemliggende ødanske dialekter – hvor udviklingen også i så mange andre henseender er gået hurtigere. De “skånsk-jyske ord” er, hvad sprogvidenskaben kalder *relikter*.

¹⁰ *Ordbog over det Danske Sprog* bd.VIII sp. 757.

¹¹ En sådan forklaring er fremsat i Erik Kroman: *Musikalsk Akcent i Dansk* (1948). Den blev dog straks imødegået, stærkest af Poul Andersen i *Danske Folkemål* bd. XV s. 102ff.

De jyske dialekters betegnelse for *huske*.
De tre ord er forskellige afledninger af det gamle *hu* (= sind).

Men så har denne undersøgelse alligevel ført frem til en væsentlig pointe: Dialektord, vi hver for sig støder på i vor beskæftigelse med øsmål, jysk, svensk el. norsk, ville i mange tilfælde blive bedre belyst, hvis vi havde lettere adgang til det øvrige skandinaviske dialektmateriale. Især når det drejer sig om sjældne, forvanskede el. mangelfuldt optegnede gloser, kan der være hjælp at hente til identifikation og tolkning – og undertiden hen over store geografiske afstande!

Jeg vil erklære mig enig med Vidar Reinhammar¹² og Claes Åneman¹³ i, at nordiske ordundersøgelser ikke bør standse ved statsgrænserne: de bør udnytte arkivmateriale også hen over grænserne. Og så savner vi for øvrigt et fællesskandinavisk ord-atlas!

¹² Vidar Reinhammar: Sprogkontakt i Sydvestskandinavien, *Ord & Sag* (1992) s. 23-45.

¹³ Claus Åneman: Om utvecklingen af gammalt uddljudande *wr* i nordiska, särskilt svenska, dialekter. *Svenska Landsmålen* (1991) s. 69-88.